

ISSN 1991-3494

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
ҰЛТТЫҚ ҒЫЛЫМ АКАДЕМИЯСЫНЫҢ

Х А Б А Р Ш Ы С Ы

ВЕСТНИК

НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ НАУК
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

THE BULLETIN

OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

1944 ЖЫЛДАН ШЫҒА БАСТАҒАН
ИЗДАЕТСЯ С 1944 ГОДА
PUBLISHED SINCE 1944

3

АЛМАТЫ
АЛМАТЫ
ALMATY

2016

МАМЫР
МАЙ
MAY

Б а с р е д а к т о р

ҚР ҰҒА академигі

М. Ж. Жұрынов

Р е д а к ц и я а л қ а с ы:

биол. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Айтхожина Н.А.**; тарих ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Байпақов К.М.**; биол. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Байтулин И.О.**; биол. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Берсімбаев Р.И.**; хим. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Газалиев А.М.**; а.-ш. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Дүйсенбеков З.Д.**; а.-ш. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Елешев Р.Е.**; физ.-мат. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Қалменов Т.Ш.**; фил. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Нысанбаев А.Н.**; экон. ғ. докторы, проф., ҰҒА академигі **Сатубалдин С.С.**; тарих ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Әбжанов Х.М.**; физ.-мат. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Әбішев М.Е.**; техн. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Әбішева З.С.**; техн. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Абсадықов Б.Н.** (бас редактордың орынбасары); а.-ш. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Баймұқанов Д.А.**; тарих ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Байтанаев Б.А.**; физ.-мат. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Давлетов А.Е.**; физ.-мат. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Қалимолдаев М.Н.**; геогр. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Медеу А.**; техн. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Мырхалықов Ж.У.**; биол. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Огарь Н.П.**; техн. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Таткеева Г.Г.**; а.-ш. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Үмбетаев И.**

Р е д а к ц и я к е ñ е с і:

Ресей ҒА академигі **Велихов Е.П.** (Ресей); Әзірбайжан ҰҒА академигі **Гашимзаде Ф.** (Әзірбайжан); Украинаның ҰҒА академигі **Гончарук В.В.** (Украина); Армения Республикасының ҰҒА академигі **Джрбашян Р.Т.** (Армения); Ресей ҒА академигі **Лаверов Н.П.** (Ресей); Молдова Республикасының ҰҒА академигі **Москаленко С.** (Молдова); Молдова Республикасының ҰҒА академигі **Рудик В.** (Молдова); Армения Республикасының ҰҒА академигі **Сагян А.С.** (Армения); Молдова Республикасының ҰҒА академигі **Тодераш И.** (Молдова); Тәжікстан Республикасының ҰҒА академигі **Якубова М.М.** (Тәжікстан); Молдова Республикасының ҰҒА корр. мүшесі **Лупашку Ф.** (Молдова); техн. ғ. докторы, профессор **Абиев Р.Ш.** (Ресей); техн. ғ. докторы, профессор **Аврамов К.В.** (Украина); мед. ғ. докторы, профессор **Юрген Аппель** (Германия); мед. ғ. докторы, профессор **Иозеф Банас** (Польша); техн. ғ. докторы, профессор **Гарабаджиу** (Ресей); доктор PhD, профессор **Ивахненко О.П.** (Ұлыбритания); хим. ғ. докторы, профессор **Изабелла Новак** (Польша); хим. ғ. докторы, профессор **Полещук О.Х.** (Ресей); хим. ғ. докторы, профессор **Поняев А.И.** (Ресей); профессор **Мохд Хасан Селамат** (Малайзия); техн. ғ. докторы, профессор **Хрипунов Г.С.** (Украина)

Главный редактор

академик НАН РК

М. Ж. Журинов

Редакционная коллегия:

доктор биол. наук, проф., академик НАН РК **Н.А. Айтхожина**; доктор ист. наук, проф., академик НАН РК **К.М. Байпаков**; доктор биол. наук, проф., академик НАН РК **И.О. Байтулин**; доктор биол. наук, проф., академик НАН РК **Р.И. Берсимбаев**; доктор хим. наук, проф., академик НАН РК **А.М. Газалиев**; доктор с.-х. наук, проф., академик НАН РК **З.Д. Дюсенбеков**; доктор сельскохозяйств. наук, проф., академик НАН РК **Р.Е. Елешев**; доктор физ.-мат. наук, проф., академик НАН РК **Т.Ш. Кальменов**; доктор фил. наук, проф., академик НАН РК **А.Н. Нысанбаев**; доктор экон. наук, проф., академик НАН РК **С.С. Сатубалдин**; доктор ист. наук, проф., чл.-корр. НАН РК **Х.М. Абжанов**; доктор физ.-мат. наук, проф., чл.-корр. НАН РК **М.Е. Абишев**; доктор техн. наук, проф., чл.-корр. НАН РК **З.С. Абишева**; доктор техн. наук, проф., чл.-корр. НАН РК **Б.Н. Абсадыков** (заместитель главного редактора); доктор с.-х. наук, проф., чл.-корр. НАН РК **Д.А. Баймуканов**; доктор ист. наук, проф., чл.-корр. НАН РК **Б.А. Байтанаев**; доктор физ.-мат. наук, проф., чл.-корр. НАН РК **А.Е. Давлетов**; доктор физ.-мат. наук, проф., чл.-корр. НАН РК **М.Н. Калимолдаев**; доктор геогр. наук, проф., чл.-корр. НАН РК **А. Медеу**; доктор техн. наук, проф., чл.-корр. НАН РК **Ж.У. Мырхалыков**; доктор биол. наук, проф., чл.-корр. НАН РК **Н.П. Огарь**; доктор техн. наук, проф., чл.-корр. НАН РК **Г.Г. Таткеева**; доктор сельскохозяйств. наук, проф., чл.-корр. НАН РК **И. Умбетаев**

Редакционный совет:

академик РАН **Е.П. Велихов** (Россия); академик НАН Азербайджанской Республики **Ф. Гашимзаде** (Азербайджан); академик НАН Украины **В.В. Гончарук** (Украина); академик НАН Республики Армения **Р.Т. Джрбашян** (Армения); академик РАН **Н.П. Лаверов** (Россия); академик НАН Республики Молдова **С. Москаленко** (Молдова); академик НАН Республики Молдова **В. Рудик** (Молдова); академик НАН Республики Армения **А.С. Сагиян** (Армения); академик НАН Республики Молдова **И. Тодераш** (Молдова); академик НАН Республики Таджикистан **М.М. Якубова** (Таджикистан); член-корреспондент НАН Республики Молдова **Ф. Лупашку** (Молдова); д.т.н., профессор **Р.Ш. Абиев** (Россия); д.т.н., профессор **К.В. Аврамов** (Украина); д.м.н., профессор **Юрген Аппель** (Германия); д.м.н., профессор **Иозеф Банас** (Польша); д.т.н., профессор **А.В. Гарабаджиу** (Россия); доктор PhD, профессор **О.П. Ивахненко** (Великобритания); д.х.н., профессор **Изабелла Новак** (Польша); д.х.н., профессор **О.Х. Полещук** (Россия); д.х.н., профессор **А.И. Поняев** (Россия); профессор **Моход Хасан Селамат** (Малайзия); д.т.н., профессор **Г.С. Хрипунов** (Украина)

«Вестник Национальной академии наук Республики Казахстан». ISSN 1991-3494

Собственник: РОО «Национальная академия наук Республики Казахстан» (г. Алматы)

Свидетельство о постановке на учет периодического печатного издания в Комитете информации и архивов Министерства культуры и информации Республики Казахстан №5551-Ж, выданное 01.06.2006 г.

Периодичность: 6 раз в год

Тираж: 2000 экземпляров

Адрес редакции: 050010, г. Алматы, ул. Шевченко, 28, ком. 219, 220, тел. 272-13-19, 272-13-18.

www: nauka-nanrk.kz, bulletin-science.kz

© Национальная академия наук Республики Казахстан, 2016

Адрес типографии: ИП «Аруна», г. Алматы, ул. Муратбаева, 75

Editor in chief

M. Zh. Zhurinov,
academician of NAS RK

Editorial board:

N.A. Aitkhozhina, dr. biol. sc., prof., academician of NAS RK; **K.M. Baipakov**, dr. hist. sc., prof., academician of NAS RK; **I.O. Baitulin**, dr. biol. sc., prof., academician of NAS RK; **R.I. Bersimbayev**, dr. biol. sc., prof., academician of NAS RK; **A.M. Gazaliyev**, dr. chem. sc., prof., academician of NAS RK; **Z.D. Dyusenbekov**, dr. agr. sc., prof., academician of NAS RK; **R.Ye. Yeleshev**, dr. agr. sc., prof., academician of NAS RK; **T.Sh. Kalmenov**, dr. phys. math. sc., prof., academician of NAS RK; **A.N. Nysanbayev**, dr. phil. sc., prof., academician of NAS RK; **S.S. Satubaldin**, dr. econ. sc., prof., academician of NAS RK; **Kh.M. Abzhanov**, dr. hist. sc., prof., corr. member of NAS RK; **M.Ye. Abishev**, dr. phys. math. sc., prof., corr. member of NAS RK; **Z.S. Abisheva**, dr. eng. sc., prof., corr. member of NAS RK; **B.N. Absadykov**, dr. eng. sc., prof., corr. member of NAS RK (deputy editor); **D.A. Baimukanov**, dr. agr. sc., prof., corr. member of NAS RK; **B.A. Baytanayev**, dr. hist. sc., prof., corr. member of NAS RK; **A.Ye. Davletov**, dr. phys. math. sc., prof., corr. member of NAS RK; **M.N. Kalimoldayev**, dr. phys. math. sc., prof., corr. member of NAS RK; **A. Medeu**, dr. geogr. sc., prof., corr. member of NAS RK; **Zh.U. Myrkhalykov**, dr. eng. sc., prof., corr. member of NAS RK; **N.P. Ogar**, dr. biol. sc., prof., corr. member of NAS RK; **G.G. Tatkeeva**, dr. eng. sc., prof., corr. member of NAS RK; **I. Umbetayev**, dr. agr. sc., prof., corr. member of NAS RK

Editorial staff:

E.P. Velikhov, RAS academician (Russia); **F. Gashimzade**, NAS Azerbaijan academician (Azerbaijan); **V.V. Goncharuk**, NAS Ukraine academician (Ukraine); **R.T. Dzhrbashian**, NAS Armenia academician (Armenia); **N.P. Laverov**, RAS academician (Russia); **S.Moskalenko**, NAS Moldova academician (Moldova); **V. Rudic**, NAS Moldova academician (Moldova); **A.S. Sagiyan**, NAS Armenia academician (Armenia); **I. Toderas**, NAS Moldova academician (Moldova); **M. Yakubova**, NAS Tajikistan academician (Tajikistan); **F. Lupaşcu**, NAS Moldova corr. member (Moldova); **R.Sh. Abiyev**, dr.eng.sc., prof. (Russia); **K.V. Avramov**, dr.eng.sc., prof. (Ukraine); **Jürgen Appel**, dr.med.sc., prof. (Germany); **Joseph Banas**, dr.med.sc., prof. (Poland); **A.V. Garabadzhiu**, dr.eng.sc., prof. (Russia); **O.P. Ivakhnenko**, PhD, prof. (UK); **Isabella Nowak**, dr.chem.sc., prof. (Poland); **O.Kh. Poleshchuk**, chem.sc., prof. (Russia); **A.I. Ponyaev**, dr.chem.sc., prof. (Russia); **Mohd Hassan Selamat**, prof. (Malaysia); **G.S. Khripunov**, dr.eng.sc., prof. (Ukraine)

Bulletin of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan.

ISSN 1991-3494

Owner: RPA "National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan" (Almaty)

The certificate of registration of a periodic printed publication in the Committee of Information and Archives of the Ministry of Culture and Information of the Republic of Kazakhstan N 5551-Ж, issued 01.06.2006

Periodicity: 6 times a year

Circulation: 2000 copies

Editorial address: 28, Shevchenko str., of. 219, 220, Almaty, 050010, tel. 272-13-19, 272-13-18,

<http://nauka-nanrk.kz/>, <http://bulletin-science.kz>

© National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, 2016

Address of printing house: ST "Aruna", 75, Muratbayev str, Almaty

RESETTLEMENT OF THE GERMANS TO KAZAKHSTAN (THE LATE XIX – BEGINNING OF THE XX)

T. A. Apendiyev

Leading specialist of the NAS RK, PhD student of the Institute of history named after Ch. Ch. Valikhanov

Keywords: Kazakhstan, the Germans, ethnic groups, Russian, resettlement, Povolzhie, demography, German culture.

Abstract. The article discusses the history of migration to Kazakhstan of the German ethnic group representatives in the period from the late XIX century to 1917. Representatives of the German ethnic group in this period settled in different regions of Kazakhstan. One of the main reasons for the relocation of the German ethnic group was the beginning of the First World War. Moving the Germans to Kazakhstan has become one of the reasons for the creation of new villages and settlements. The local population has taken with respect settlers, providing them with all possible assistance in the arrangement. Firmly settling on the Kazakh land and closely communicating with the local Kazakh population, the Germans formed their economy and way of life, at the same time strictly adhered to their religion and culture. As a result, after the October revolution in the twentieth century, the Germans made the largest ethnic group in Kazakhstan. The article presents the results of research into the causes of resettlement of the Germans to Kazakhstan, the places of their settlement, their social and living conditions, economic activity, the history of their religion and culture.

ӘОЖ 314. 11(09) (574+430)

ҚАЗАҚСТАНҒА НЕМІСТЕРДІҢ ҚОНЫС АУДАРУЫ (XIX Ғ. СОҢЫ МЕН XX Ғ. БАСЫ)

Т. Ә. Әпендиев

ҚР ҰҒА жетекші маманы, Ш. Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының
PhD докторанты, Алматы, Қазақстан

Түйін сөздер: Қазақстан, немістер, этностар, Ресей, қоныс аудару, Поволжье, демография, неміс мәдениеті.

Аннотация. Ұсынылып отырған ғылыми мақалада, XIX ғасырдың соңғы ширегінен бастап 1917 жылғы Қазан төңкерісіне дейінгі уақыт аралығында Қазақстанға неміс этносы өкілдерінің қоныс аудару тарихы қарастырылады. XIX ғасырдың соңғы ширегінен бастап 1917 жылға дейін Қазақстанға Ресей территорияларынан алғаш рет қоныс аударған неміс этносы Қазақстанның әр түрлі аймақтарына орналасты. Немістердің Қазақстанға көшіп келуінің бірқатар саяси үлкен себептерінің бірі I Дүниежүзілік соғыс болды. Немістердің Қазақстан аумағына ең алғашқы қоныстанушылары Қазақстанда бірқатар ауылдар мен елді-мекендердің құрылуына негіз болды. Жергілікті қазақ халқы Қазақстанға қоныс аударған немістердің орнығуына көмектесті. Немістер қазақ жеріне орналасып және жергілікті қазақ халқымен тығыз араласа отырып, өздерінің шаруашылығы мен тұрмысын сақтап, діні мен мәдениетін берік ұстанды. Осының нәтижесінде, Қазан төңкерісінен кейінгі жылдарда және XX ғасырда немістер Қазақстандағы сан жағынан ең көп этностардың біріне айналды. Қарастырылып отырған мақалада, осы кезеңде Қазақстанға қоныс аударған неміс этносының қоныстануымен бірге олардың орналасу аймақтары, әлеуметтік және тұрмыстық жағдайы, шаруашылығы, діні мен мәдениетінің тарихы зерттеледі.

Кіріспе. Қазіргі уақытта Қазақстанда өмір сүріп жатқан әрбір өзге этнос өкілдерінің Қазақстан территориясына көшіп келу, қоныстану және орналасу тарихы бар. Сондай этностардың бірі неміс халқы. Немістер Қазақстан территориясына Ресейдің далалы аймақтарынан XIX ғасырдың соңғы ширегінен бастап көшіп келе бастады. Сол уақыттан бастап олар Қазақстанды мекен етіп қазіргі уақытқа дейін өмір сүріп келеді және Қазақстан Республикасын өздерінің ата-мекені деп санайды. Қазақстанға немістердің қоныс аудару тарихын зерделейтін болсақ, немістердің алғаш рет Қазақстан территориясына қоныстануы XIX ғасырдың 80 жылдарынан басталады. Қазақстанға алғаш рет көшіп келген немістер Қазақстанның Ақмола, Семей, Сырдария облыстарына орналасты. Бұл аймақтарда орналасқан немістер өздерінің шаруашылығы мен тұрмысын, тілі, діні және мәдениетін сақтай отырып кеңестік және тәуелсіздік кезеңінде Қазақстандағы ең көп халықтардың біріне айналды.

Қазіргі таңда Қазақстан демографиясын зерттеу бағытында көптеген жұмыстар жасалуда. Сонымен бірге Қазақстанда өмір сүріп жатқан өзге халықтардың Қазақстан территорияларына қоныстану, орналасу тарихы және олардың әлеуметтік, тұрмыстық, мәдени өмірі туралы көптеген зерттеулер жүргізілуде. Соның ішінде неміс халқының да Қазақстан жеріне қоныстану және өмір сүру тарихы қазақстандық ғалымдар назарынан тыс қалған жоқ. Зерттеулерде, бірінші кезекте немістердің Қазақстанға көшіп келу тарихы, олардың сандық көрсеткіші, динамикасы, аймақтарға орналасуы; екіншіден, Қазақстан жерінде бір ғасырдан астам тарихы бар неміс халқының демографиялық өсіп-өнуі; үшіншіден олардың көшіп-қону тарихы қарастырылуда. Осы аталғандардың ішінде немістердің көшіп-қону тарихы маңызды тақырыптардың бірі болып отыр. Өкінішке орай, қазіргі кезде Қазақстан жеріндегі неміс халқының демографиялық тарихына бағытталған зерттеулер аз болып тұр және осы көптеген бағыттағы ғылыми мәселелер әлі өз шешімдерін таппауда. Дегенмен, бұл тақырып бірте-бірте өзінің зерттеу аясын кеңейтіп келеді. Мақалада қарастырылып отырған тақырып, осы бағытқа арналған зерттеулердің кемшін тұсын толықтырары сөзсіз. Себебі, немістердің Қазақстанға қоныс аудару тарихы мен олардың әлеуметтік, тұрмыстық жағдайын зерттеу осы мақаладағы негізгі мақсат болып табылады.

Қазақстанға (1917 жылға дейін) немістердің алғашқы қоныстануы. 1917 жылғы Қазан төңкерісіне дейінгі кезеңде Қазақстанның қазіргі аумағы бірнеше әкімшілік аумақтық құрылымдардан тұрды. Бұл кезеңде Қазақстан территориясы екі генерал-губернаторлыққа біріктірілген еді. Олар: Дала және Түркістан генерал-губернаторлықтары болды. Түркістан генерал-губернаторлығы құрамына Қазақстанның оңтүстік бөлігін қамтыған Сырдария мен Жетісу облыстары, ал Дала генерал-губернаторлығының құрамына Қазақстанның Солтүстік және шығыс бөлігіндегі далалық аумақтарын қамтыған Ақмола, Семей, Торғай және Орал облыстары кірді.

Немістердің Қазақстанға қоныс аудару мен олардың осы аталған облыстарға орналасу тарихы, XIX ғасырдың 80-90 жылдары Ресейдің Волга бойы аймағында өмір сүрген немістердің бір бөлігін Орта Азия мен Қазақстанға қоныстандырудан басталды. 1891-1892 жылдары Орта Азия мен Қазақстанға немістердің жаппай жер аударуының басты себептерінің бірі, Поволжьеде астықтың шықпай қалуы мен осы өңірлерінде аштықтың жайылуы болды. Осының салдарынан бұл аймақтағы немістер мен өзге де этностардың жаппай көшу факторлары орын алды. Олардың басым бөлігі сол кезде Ресей империясының отарлау субъектісі болған Қазақстан мен Орта Азияның басқа да аймақтарына қарай көшті [1].

Қазақстанға қоныс аударған немістер негізінен ең алдымен қазіргі Қазақстанның Ресеймен шектесетін солтүстік аймақтарына қоныстанумен бастады. Бұл аймақтар Дала генерал-губернаторлығына қарасты болғандықтан, деректерде Дала өлкесі деп те аталады. Қазақстанға көшіп келген немістер ең алдымен осы Дала өлкесінің аймақтарына қоныстанды. Дала өлкесінде немістердің қоныстану тарихы, немістердің Қазақстанға алғаш келуімен сәйкестендірілді. Сонымен немістер XIX ғасырдың 80-ші жылдары Ресейдің еуропалық бөлігінен көшіп, Сібір мен қазақ даласына қоныс тепті. Дала өлкесіне қоныс аударған алғашқы неміс мигранттарын негізінен екі топқа бөлуге болады: *кедей-шаруалар және тәуекелшіл кәсіпкерлер*. Алғашқылары кедейліктен шығар жол таба алмағандықтан келсе, екіншілері – өз капиталын құрып, жерді арзанға аламыз деген үмітпен келді. Қалай болғанда да олар бұл аймақтардан жақсы өмір іздеп келді [2].

Қазақстанға қоныс аударған немістер сол кездегі Қазақстанның алты облысына да орналасты. Іздегендер жақсы күнкөріс көзін табу еді. Қазақстанға көшкен немістердің көп бөлігі Ақмола мен Сырдария облыстарына қоныстанды.

Немістердің қазақ жеріндегі есебін жүргізген алғашқы санақ 1897 жылғы Бүкілресейлік халық санағы еді. Ол бойынша Қазақстан территориясында және оның әкімшілік аумағында халықтың 0,1 %-ын құрайтын 7049 неміс ұлтының өкілі өмір сүрді. Оның 67,9 %-ы Ақмола облысында, ал Сырдария облысына 26,8 %-ы қоныстандырылды. Уақыт өте, Қазақстанға немістердің Ақмола облысындағы миграциясы белсене өсе түсті, 1914 жылы ондағы немістер саны 30 000-ға жетті. Бірінші Дүниежүзілік соғыстың қарсаңында Қазақстанға қоныс аударған немістердің жалпы саны 63 000-ға жетті [3].

Немістерді Ресейге қоныстандыру он сегізінші ғасырдан бастау алады, Ресейден Қазақстан аумағына қоныс аударудың негізгі уақыт аралығы XIX ғасырдың аяғы мен бірінші дүниежүзілік соғысқа дейінгі уақытты қамтыды. Дегенмен Қазақстан оның далалы аймақтарына немістерді қоныстандыруда өзіндік кедергілер де аз болмады. 1895 жылы немістердің далалық өлкеге қоныс аударуы бастала салысымен Ресейдің Ішкі істер Министрлігі Далалық өлкенің генерал-губернаторына Ақмола шекарасына көшуге тыйым салынатыны туралы жарлық жіберді. 1895 жылдың күзінде Дала өлкесінің генерал-губернаторы М. А. Таубе Ішкі істер Министрлігінен Дала өлкесіне қоныс аударып жатқан немістердің тағдыры туралы мәселені анықтап беруін сұрады. Сұраққа жауап ретінде Ішкі істер Министрлігі 1895 жылы Далалық өлкеге көшіп келген немістердің басқа тұрғындармен тең дәрежеде екендігі туралы хабар берді. Мұндай тез қабылданған билік шешімі нәтижесінде XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың басында Далалық өлкеде бірқатар жаңа неміс қоныс аударушыларының кенттері пайда болды [4].

Алайда, уақыт өте халықтардың көшіп-қонуы өскен сайын жергілікті тұрғындардың немістердің қоныс аударуына қарсылықтары күшейе түсті. Бірінші болып немістердің қоныс аударуына қарсы пікір айтқан Дала генерал-губернаторы Н. Н. Сухотин болды. Ол Далалық өлкеге қоныс аударғысы келетін орыс шаруалары да бар екендігін және Қазақстанның Дала өлкесіне қоныс аударғысы келетін орыс шаруаларының жағдайына да мән беру керек екендігіне назар аудартты. 1905 жылы Н. Н. Сухотин Ақмола губернаторлығына енді бұл өлкеге немістердің қоныс аударуына рұқсат бермеу керек екендігі туралы айтты. Бірақ 1906 жылғы 10 наурыздағы жарлығында қоныс аударуға қайта рұқсат беру мәселесін қозғаған келесі генерал-губернатор И. П. Надаров жоғары шенділерге немістердің басқа шаруалармен бірдей құқықта болу керек екендігі туралы айтты. Мұндай кедергілерге қарамастан, Ресейдің далалық және еуропалық бөліктерінен Қазақстанға қарай немістердің қоныс аударуы тоқтамады. Керісінше, көбейіп отырды. Соның нәтижесінде Қазақстан аумағында немістердің саны артты [4, 20 б.].

Қазақстандағы немістердің орналасу және таралу аймағы. XIX ғ. Ресейден Орталық Азия мен Қазақстан жеріне немістердің қоныс аударуының нәтижесінде қазіргі Қазақстан аумағында немістер орналасқан жаңа елді-мекендер пайда болды. Қазақ жерінде 1897 жылғы санақ қалыптасып жатқан полиэтносты халық құрамында неміс халқының да болғанын көрсетті [5]. 1897 жылы жүргізілген Бірінші бүкілресейлік халық санағының мәліметтері бойынша Қазақстанда 7049 неміс тіркелді. Оның ішінде: Ақмола облысында – 4791, Семей облысында – 100, Торғай облысында – 70, Орал облысында – 161, Жетісу облысында – 40, Сырдария облысында – 1887 неміс этносының өкілдері есептелінді. Бұл халықтың 0,16 пайызын құрады. Немістердің негізгі бөлігі Қазақстанның жазық бөлігінде қоныстанды. Оңтүстік Қазақстанда немістердің үлесі аз болды. Негізгі бөлігі Ақмола облысын мекендеді. Мұнда Қазақстандағы немістердің 60 пайызы тұрды. Олар облыс халқының 0,18 пайызын құрады [6].

Немістердің негізгі жер аударылған аймақтарына Ақмола облысы, Омбы, Көкшетау уездері және Қостанай уезі, Торғай облысы жатты. Халқының негізгі көпшілігі немістер болып табылатын Қостанай уезінде 1901 жылы Озерный ауылы, 1902 жылы Надеждинский, Воскресенская, ал 1904 жылы Нелюбинский, Семеновский және Виаентьевский ауылдары құрылды. Олардың негізгі тұрғындары Бессарабия губерниясынан, Нелюбинское ауылын Херсонский губерниясынан келген немістер құрды. 1905 жылдың басында 63 үй немістер есептелінді (377 адам). Олар өздерімен бірге 37 мың рубль, 179 жылқы, 17 сиыр, 10 жанұя – әрқайсысы 800 рубль алып келген. Алғашқы жылдың өзінде 47 тұрғын үй және 76 шаруашылық құрылыстарын жүргізді. Жалпы, Ақмола облысына қоныс аударған немістер, санақ ісі бойынша 1910 жылы 46 ауыл құрылып, адам саны 19822-ге жетті. Барлығы 3430 отбасы есептелінді, олардың 232190 шақырым жерлері болды. Жеке уездер бойынша талдасад: Омбы уезінде – 16 ауыл (6296 адам), Көкшетау уезінде 13 ауыл (4437 адам), Ақмола уезінде -16 ауыл (8957), Атбасар уезінде 1 ауыл (132 адам) [4, 25 б.] қоныстанды.

XX ғ. басында Семей облысында да немістер көптеп өмір сүрді [7]. Семей облысына немістердің жер аудару науқаны 1907 жылы басталды. Бұл көш 1906 жылы 10 наурызда шыққан жер аудару қозғалысын ұлғайту туралы заңмен байланысты болатын. Неміс шаруалары үлкен төрт жер учаскелерінде қоныстанды, 12 ауылға бөлінді: Тасқұдық учаскесінде Гнаденталь (Борисовка), Штейнфельд (Федотовка) және Гальбшадт, Талдықұдық учаскесінде – Константиновка, Ровнополье, Тұрсынбай учаскесінде – Заборовка, Софиевка, Доминское және Раевское деген ауылдар болды [8]. Бұл аймақтар да Новороссиядағы секілді ауылдық жерлер болуына байланысты, мұндағы отбасылар мен тұрғындар саны 30–40 отбасыдан 200–300 тұрғыннан артық болмады.

Павлодар уезіндегі немістер лютеран дініне бағытталған діни нанымда болып, олар мұнда Розовка, Акимовка, Ульяновка, Луганское, Анастасьевка, Новоивановка, Никитовское деген ауылдардың негізін қалады. Сонымен барлығы 17 неміс ауылы құрылды. Негізі бөлігі дерлік менониттерден жинақталған бөлігі Павлодар уезінің Оңтүстік оң жағалауына орналасты. Олардың жалпы саны Павлодар уезінде 13 ауылдай болды [9].

Осылайша 1907–1910 жылы көптеген неміс этносының өкілдері Павлодар уезіне де қоныстандырылып, 1908 жылы Павлодар уезіне жер аударғандардың 3\1 бөлігін құрады. Ал келесі 4 жыл бойынша олар елге қоныс аударғандардың 10\1 бөлігін құрады. 1909 жылы Семей губерниясы мен Троицкийде жер аудару басқармасының шектеу қоюының әсерінен [10] жер аударушы колоннаның жер көлемі азайды. Алайда, Павлодар уезінде немістер қоныс аударған 7 ауылдың негізі қаланды. Олардың жалпы алып жатқан аумағы 58 мың шаршы шақырым болды. Бұл ауылдар Константиновский, Васильевский, Борисовский, Заворовский, Надаровский, Аввакумовский және Ново-Ивановский атты елді-мекендер. 1907 жылы Павлодар уезінде 94 отбасы (588 адам) орналасты, 1908 жылы – 384 отбасы (440 адам), және 1910 жылы – 85 отбасы (519 адам), 1907–1910 жж. жалпы барлығы 793 отбасы (5034 адам) орналасты. 1910 жылдан бастап неміс қоныс аударушыларына жоғары билік өкілдерінің қолдауымен бос жерлерде тұруға рұқсат етілді. Нәтижесінде, Екатериновский, Өскемен уездерінде неміс қоныстанушыларының ауылдары пайда болды. Бұл уездерде немістер сондай ақ Сухая және Зеленая Балка ауылдарында қоныстанды, олар жергілікті орыстармен бірігіп тұрды. XX ғасырдың басында неміс ауылдары Көкшетау уезінде де пайда бола бастады. Олар Введенское, Златорунное, Келлеровское, Любимовское, Розовское, Линеевское және басқалар [4, 26 б.].

Сонымен қатар 1909–1910 жылдары немістердің келесі бір үлкен бөлігі орыс шаруаларымен бірге Семей облысындағы Петропавл Зайсан уезіне қоныс аударды. Сонымен қатар, олардың ұсынысы бойынша Семей губерниясына Дала генерал-губернаторының рұқсатымен 1911 жылы Қарқаралы уезінде Челым және Кенасу жерлеріне қоныстандырды. Бірақ, кейіннен Зайсан уезіне келе жатқан немістер өз жоспарларын өзгертіп Өскемен және Павлодар уезіне қоныстанды.

Немістер Сырдария облысына да орналасып, оңтүстік аймақтарға да тарады. Немістер Сырдария облысына XIX ғасырдың 80-жылдары қоныстана бастады. Сырдария облысына немістердің келуі 1880 жылы Әулиеата уезіне келумен басталды. Бұл аймақтарға немістер Ресейдің Таврия губерниясының Бердянск, Самара, Новоузенск уездерінен келген немістер орналасты. Олар жүз отбасы көлемінде болып, Талас өңіріне келіп қоныстанды. Мұнда 1882 жылы немістердің қоныстанған төрт ауылы құрылды. Олар, Николайполь, Владимировка, Андреевка, Романовка ауылдары болып, мұның барлығы Николайпольское деген бір кішігірім ауданға бірікті. Бұл аймақтарда бір-біріне бірнеше шақырым қашықтықта орналасқан ауылдар болды.

XX ғасырдың басында Сырдария облысына Поволжье және оңтүстік Украинадан неміс шаруалары көшіп келе бастады. Туылу көрсеткішінің үлкеюіне байланысты жерсіз және тіркеусіз жүрген шаруалардың көбеюіне әкеліп соқтырды. Жердің шектеулі көлеміне байланысты әкімшілік ол жерлерге көшіп келуге тыйым салуға мәжбүр болды. Дегенмен өз еріктерімен көшу барлық елді мекендерде болды. 1907 жылы 30-ға жуық отбасы немістердің ескі тұрғындары Алексеев ауылын құрған Шудың төменгі ағысына көшті. 1908 жылы 45 неміс отбасы Бишташ ауылымен «келісім жасасып» Иоганнесдорф ауылының негізін қалады. 1911 жылы Әулиеатада 1500 неміс болды. 1911 жылы Әулиеата уезіндегі Орловка ауылында 29 жерсіз отбасы болды [11].

Сырдария облысының Ташкент уезінде Константиновка ауылында XX ғасырда Волга бойынан қоныстанған немістердің жерлестері мен туыстары келе бастады, 1910 жылы онда 90 отбасы тіркеуге алынбаған шаруалар жиналды. Әкімшілік бұл жағдайды қарастыруға мәжбүр болды,

нәтижесінде Ақжар станциясынан алыс емес жерден, жер көлемі 1000 десятинаға жуық бұрын өздері жалға алған жерлер берілді. Осылайша Оңтүстік Қазақстанда Степное ауылы құрылды. 1912 жылы Сырдария облысындағы неміс халқының саны 7628 адам деп есептелді.

Қазақстандағы неміс халқының тұрмысы мен әлеуметтік жағдайы. XIX–XX ғасырлардың тоғысында Қазақстанға қоныс аударған немістердің әлеуметтік-таптық құрамы жағынан қарастырылғанда олардың басым бөлігі шаруалар болатын. Ақсүйектер тобына жататындар саны аз болды және олардың басым бөлігі қалада тұрды. Санақ мәліметтері бойынша 700-ге жуық неміс шағын кәсіппен айналысты немесе біреуге жалданып жұмыс жасады. Қоныс аударғандардың 84% егін шаруашылығымен айналысты. «Олар жер жырту, егін шаруашылығымен айналысу ісін жақсы меңгерген, олардың мектептер мен шіркеулері бар, орналасқан жерлері Ресейдің шағын қоныстары іспеттес» – деп жазылды олар туралы баспа беттерінде. Немістердің шағын бөлігі өңдеу өнеркәсіптерінде жұмыс жасады.

Бірінші дүниежүзілік соғыстың алдында ірілі-кішілі қалаларда неміс қоныс аударушыларының қауымдастықтары қалыптасты. Ауылдағы неміс халқының саны басымдау болды.

Қара теңіз бен Волга жағалауларынан қоныс аудару 1880 жылдары басталып, 1914 жылға дейін созылды. Жаңа географиялық ортаға бейімделу, өндірістің өзге түрлерін игеру, ұлттық ерекшеліктер, өкіметтің орыстанған іс-шараларының басымдығына қарамастан, Қазан төңкерісіне дейінгі кезеңде неміс ұлтының бейімделу мерзімінің ұзаққа созылуының жалпы себептерін бөліп атауға болады: жоғары білімділік деңгейі, аukatты тұлғалардың үлесі мол болды. Ауылдық жерлерде: жер үлесінің меншікке берілуі, облыстық деңгейде жергілікті өзін-өзі басқару мүмкіндігі [12].

Қазақ жеріне орналасқан немістер негізінен ауыл шаруашылығымен айналысты. Далалық жұмыстар озық құралдармен жүргізілді: екі темір соқа арқылы жүзеге асырылды, егін жинау кезінде пайдаланылатын ұнтақтаушы, жер жырту қауымдастықтар меншігі болып табылады. Сырдария облысының неміс шаруалары мен дихандары белсенділік танытты. Әулиеаталық немістердің экономикасының негізгі салаларының бірі сүт шаруашылығы болды, ол сыр қабылдау және май қабылдауға негізделіп әзірленді. Ірімшік және май қабылдау қатысты бірінші ірімшік зауыты 1888 жылы салынды. 1912 жылы жергілікті жерде 12 қызметкерлері бар 4 ірімшік қабылдау мекемесі және 6 май өндіруші мекемелер болды. 1909 жылы Түркістан өңіріндегі Романовкада сиырдың сүтінен шығатын май зауыт ашылды. 1913 жылы ол жерде 7 адам жұмыс істеп 1320 пұт май шығарылды. Барлық сүт өнімдері және шұжық, ұн сияқты өнімдер тек Әулиеата қаласындағы шаруаларға ғана сатылмай, Түркістан мен Ташкентте де сатылды. 1892 жылы шамамен 100 отбасы самаралық және Саратовтан қоныс аударған немістер Ташкент қаласынан бастап Константиновка ауылына дейін 30 км. жерді мекендеді (Тоболино селосы Сарыағаш ауданы, Оңтүстік Қазақстан облысы). Константиновкаға жергілікті шаруаларға жер сұраған хаттар келіп жатты, бірақ жоғарғы жақтың нұсқауларымен жер берілмеді, 1910 жылы Ақжар аумағына 80 жанұя орналастырылды, ол Константиновка ауылына жақын болды. Ауыл Степное деген атқа ие болды, 1911 жылы ауылдарда 1280 адам тұрды. Ауылдың сыртқы көрінісі өте жинақы, айналасы бау бақшамен қоршалған тап таза үйшіктер. Әрбір үйде шаруашылық машиналары болды. Ауылға жақын орналасқан Келес өзенінен арналар тартылды. Бұл ауылда тұрған немістердің еңбекқорлығы жергілікті халыққа үлгі болды.

Шаруалар көбіне астық өндірумен айналысты бидай, сұлы картоп егумен айналысты. Қазақтардан жерді жалға алды. Жер шаруашылығынан басқа солтүстік аймақтарда мал шаруашылығы, с.с. сүт бағытындағы мал шаруашылығы, май өндіру шаруашылығымен айналысты. 1912–1913 жылдары Ақмола, Семей облыстарында да май шығаратын топтар құрылды. Оның ішінде Келлеровка, Линеевка және Сокологоровская атты неміс ауылдары болды. Олардың ең үлкені Линеевская болды. Ол 1913 жылы 707 пұт май шығарды [13].

Жоғарыда атап өткендей, I Дүниежүзілік соғыстың алдында аймақ бойынша неміс халқының жалпы ортақ саны жеті мыңнан астам адам болған деп есептеледі. Оның 6,5 мыңға жуығы суармалы жерлерді мекендеген. Тағы бір айта кетерлігі қазақ, орыс, украин халықтарынан діни жағынан да, тілдік және тұрмыстық жағынан да ерекшеліктері бар неміс халқы оқшау шоғырлануды қалады. Немістердің тек кейбір жеке шаруа отбасылары ғана орыс немесе украиндар көбірек тұратын ауылдарда оқшаулау шоғырланды.

1915 жылғы есеп бойынша Ақмола губерниясының қазыналық жерлеріне 56 неміс ауылы негіз салды, олардың өлшемі 260 мың шақырымға 27 мың адам қоныстанды. Бұл уақытта Семей облысында 6 мыңға жуық немістер 8 кішігірім неміс ауылдары болды және кейбір ауылдарда орыстармен бірге тұрды. Бұл губернияда немістер 60 учаскелік егістік жерге иелік еткен және олардың үлкен бөлігі шабындық жерлер болды.

Бұл жағдайға қарай отырып, Қазақстанға қоныс аударған немістердің негізгі күнкөріс көзі ауыл шаруашылығы болып, олардың басым бөлігі суармалы егіншілікпен айналысты. Сонымен қатар, Ақмола, Семей және Торғай облыстарындағы неміс тұрғындары күнделікті тұрмысқа қажетті заттарды өндірумен де айналысты. Күнделікті тұрмыста қажетті заттарды өз үйінде жасап шығару жұмыстары болашақта кішігірім цехтар мен өндіріс орындарының қалыптасуына ықпал етті.

XIX ғ. соңы мен XX ғ. басында Қазақстанға көшіп келген немістердің діні мен мәдениеті. XIX–XX ғасырлардың тоғысында Қазақстан жеріне қоныс аударған неміс этносының өзіндік діні мен мәдениеті сақталды. Немістер Христиан дінінің лютерандық, меннониттік, протестанттық бағытын ұстанды және олардың мәдениеті соған негізделді. Неміс халқы Қазақстанға көшіп келген соң да өз діні мен салт-дәстүрін ұмытпай, оны берік сақтап дамытты. XIX–XX ғасыр шектеуінде Орталық және Солтүстік-Шығыс Қазақстанға 4556 лютеран мен 62 католик қоныс аударды.

Наным сенімдері бойынша 80%-дан аса бөлігі лютеран болса, аз ғана бөлігі меннонит жолын ұстанған. Лютеран мен меннонит жолын ұстанғандардың көбісі алғашында Омбы және Петропавл уездерінде қоныстанды. Көкшетау уезіне көшіп келген немістердің көпшілігі католиктер болды, Мыңға жуық неміс Ақмола уезінде тұрды. 1914 жылы Торғай облысында 11,7 мың неміс, Қостанай уезінде 10,7 мың (өз халқының 3%) құраған адам бар деп есептелінді; олардың 60%-ы католиктер, қалғандары лютерандар болды. 1910 жылы Петропавл уезінде саны 5 мың болатын 793 отбасы қоныстанды. Бұл жерде немістердің басым бөлігі меннониттік жолын ұстанды. I дүниежүзілік соғыс қарсаңында Ресей немістері аймақтың үлкен этникалық тобына айналды. Мәлімет бойынша Ақмола уезінде және Семей облыстарында неміс шаруалары мекендеген 106 қоныс құрылды [14].

Немістер әдетте бір-біріне жақынорналасқан үш-төрт ауыл болып қоныстанды. Мемлекеттік ережелерге сәйкес кейбір жағдайларда ауылдар моноэтностық және моноконфессионалды болды. Сондай-ақ, діни сеніміне қатысты мәселелер ауылдың жалпы күнделікті өміріне үлкен әсерін тигізді. Сондықтан, әкімшілік әртүрлі қиындықтарды болдырмау үшін бір учаскеге бір дінді ұстанатындарды қоныстандырды. Меннонит қауымдастықтары тарихи дәстүрлер бойынша жаңа орынға қоныстанушыларға көмек беріп тұрды. Неміс халқының керемет еңбексүйгіштігі пен ұйымдастырушылық қабілеті және протестанттық діни тәрбие неміс деревнясының ауқатты да, гүлденген аумаққа айналуына ықпал етті.

1913–1914 жылдары Мәскеулік евангелистік-лютерандық консистория дала облыстарында төрт лютерандық орталыққа біріктірілді: біріншісі Омбы уезіндегі Александрский неміс уделіне, екіншісі Ақмола уезіндегі әулие Петр орталығына біріктіріліп және қалған екеуі Павлодар уезіне тиесілі болды. Орталығы Розовка болған бөлімшеге Акимовка, Ульяновка, Луганское, Анастасьевка ауылдары енгізілді; екіншісі Новоивановкада болып, оған Тихоновка, Любомировка, Приветное, Владимировка, Васильевка, Авакумовка және Никитовское ауылдары бірікті [14, 112 б.].

Католиктер мен протестанттардың діни дәстүрлері арасында ғасырлар көшінде өшпей келе жатқан қызықты дәстүрлердің бірі – «конфирмация» деп аталады. Конфирмация – бұл жасы 14-ке толған жасөспірімдерді шіркеу қауымдастығына қабылдау рәсімі. Мұндай іс-шара үлкен мереке түрінде ұйымдастырылады. Жасөспірімдерге конфирмация кезінде куәліктер беріледі, одан соң куәліктерді үйдің ең құрметті жеріне бетіне шыны салып, қораптап іліп қоятын болған. Шығыс Қазақстан жеріндегі Кенюхово мен Пруггероно ауылдарында немістер аз қалғанымен, бұл дәстүр әлі күнге дейін сақталған. Пруггероно селосының тұрғындары лютеран сенімін уағыздайды. Ағайынды Пруггерлер Библияны жақсы білетін және барлық тұрғындарды қауымдастыққа біріктірген еді. Діни құлшылық жексенбі күндері түске дейін уағыз түрінде бір-екі сағатқа созылатын. Музыка сазымен діни өлеңдер айтылатын. Мұндай дәстүр Горкуново мен Убинка ауылдарында қазіргі уақытқа дейін сақталған. Кенді Алтайдағы немістердің басым бөлігін протестанттар: лютерандар мен баптистер құрайды.

Далалық өлкеге қоныс аударған немістердің ортасы үлкен көлемдегі сектанттардан құралды. Алғашында жергілікті халықтың санасында олардың жергілікті православие шіркеулері мен олар-

дың өкілдеріне елеулі түрде қауіп төндіруі мүмкін деген көзқарас туындады. Алайда, немістердің діни және мәдени ұстанымдары жергілікті Православ дінін ұстанатын орыс халқына ешбір кедергісі болуы мүмкін емес еді. Өйткені, Далалық өлкеге қоныстанған немістердің саны мен олардың ұстанатын секталары көп болғанымен, олардан ешбір діни алауыздық тумауы анық болды. Олардың басты мақсаты тіршілік көзін тауып қазақ жеріне еркін орналасу болды. Осының негізінде 1905 жылы 17 қазанда арнайы Манифест қабылданды. Ол бойынша немістерді діни және мәдени ерекшеліктеріне қарай бөлместен орыстармен бірге немесе жеке қоныстандыру қарастырылды. Себебі, бұған дейін немістерді діни және мәдени ерекшеліктеріне сай жеке орналастыру туралы үкіметке ұсыныстар түскен еді. Мұндай «мәдени қақтығыстар» Дала өлкесіне немістер мен орыстардың көптеп орналасуынан туындауы мүмкін деген тұжырым жасалды.

Немістер діни мейрамдар арасында Благовещение, Рождество, Воскресенье Христово, Троица мейрамдарын ерекше құрметтейді. Жаңа жылмен егін орағы күндерін атап өтеді. Немістердің дара қайталанбас мәдениеті, дәстүрі мен тұрмысы дінмен тығыз байланысты болды. Ресей немістері сияқты қазақстандық немістер де протестанттық пен католиктік діндерді ұстанды және уағыздады. Ұзақ жылдар бойы Ресей немістерін бір-бірімен байланыстырып тұрған діни құндылықта болды. Олар тарихи отандарынан діни кітаптар алдыратын болған. Ресейлік дін қызметкерлері де сол жақтан діни уағыз үйренетін.

Қорытынды. Қорыта айтқанда, XIX ғасырдың соңғы ширегі мен XX ғасырдың басында Қазан төңкерісіне дейінгі кезеңде қазіргі Қазақстан территориясына Ресейдің әр түрлі аймақтарынан қоныс аударған немістердің саны әрдайым өсіп отырды және олардың қазақ жеріне қоныстануымен орналасу процесі жылдам жүрді. Мұның нәтижесінде XX ғасырдың басында неміс халқы Қазақстандағы ең үлкен этникалық топтардың біріне айналды. Қазан төңкерісінен кейінгі кезеңде Қазақстанда немістер сан жағынан жергілікті қазақ халқы мен осында өмір сүріп жатқан өзге этностар өзбек, орыс, украин және ұйғыр халықтарынан кейінгі орынды иеленді. Бұл өте аз уақыт ішінде немістердің Қазақстанға көптеп көшіп келуінің нәтижесі еді. Немістердің Қазақстанға қоныс аударуындағы басты ерекшелік, олар Қазақстанның дерлік барлық аймақтарына орналасты. Қазақстанға қоныстанған немістер негізінен Сырдария, Ақмола, Семей, Торғай және Орал облыстарына орналасты. Соның ішінде, ерекше Қазақстанның далалық өлкелеріне Ақмола мен Семей облыстарына көптеп шоғырланды. Неміс халқы өзінің рухани мәдениеті мен тілін, дінін сақтай отырып, жергілікті қазақ халқымен тығыз араласты. Олар Қазақстанды өзінің туған отанындай сезініп, еркін және бейбіт өмір сүрді. Немістер Қазақстанның орталық аймақтарымен бірге шеткі және шекаралас аймақтарына да орналасты. Оның ішінде Ташкент пен Омбыда, және Оралда мекендеді. Діни сенімі бойынша барлық аймақтарда лютеран, католик, менонит, адвентист, баптист сеніміндегі немістер болды.

Қазақстан Республикасы тәуелсіздік алғаннан соң, Германиямен тығыз саяси-экономикалық байланыстар орнатылды. Герман билігі қазақ халқына немістерге үлкен құрмет көрсетіп, өз баурына басқаны үшін ерекше алғыс білдірді. Мемлекетаралық байланыстардың орнатылуынан соң, XIX–XX ғасырлардың тоғысында Қазақстанға көшіп келген қазақстандық немістердің ұрпақтарының көпшілігі өздерінің тарихи отандарына көшіп кетті. Алайда, олар туған Отаны Қазақстанды ұмытпайды. Немістердің Қазақстаннан көптеп көшіп кетуі Қазақстанның демографиялық тарихында ерекше орын иеленді.

Қорыта айтқанда неміс этносының Қазақстан көші-қонының, елдің демографиялық тарихында алатын ерекше орны бар.

ӘДЕБИЕТ

[1] Материалы по переселенческому хозяйству в Степной и Тургайской областях, собранные и разработанные экспедицией по исследованию Степных областей. Ақмолинская область. Ақмолинский уезд. Т. II. – СПб., 1907.

[2] Кошман Т.В. Немецкое население степного края в конце XIX – начале XX вв. // «История немцев Центральной Азии». Материалы международной научной конференции. – Алматы 1998. – С. 31-34.

[3] Кригер В.Э. Социально-экономическое развитие немецкой переселенческой деревни Казахстана (дореволюционный период): Автореф. ... канд. истор. наук. – Алма-Ата, 1991. – С. 14-15.

[4] Вибе П.П. Переселение немцев-колонистов в Степной край в конце XIX – начале XX вв. (на примере Ақмолинской и Семипалатинской областей) // «История немцев Центральной Азии» Материалы международной научной конференции. – Алматы, 1998. – С. 19-30.

[5] Алексеев Н.В. Статистические источники по демографии Казахстана. – Усть-Каменогорск, 1999.

- [6] Алексеев А.Н. По: Первая Всеобщая Перепись населения Российской империи, 1897.
 [7] Обзор Акмолинской области за 1914 год. – Омск: Изд. Омского стат. ком., 1915. – 78 с.
 [8] Gerhard Fast: In den Steppen Sibiriens. – Rosthern, 1957. – S. 144.
 [9] Freie Flur. Deutscher Bauernkalender. – Pokrowsk, 1927. – S.127.
 [10] Бекмаханова Н.Е. Многонациональное население Казахстана и Киргизии в эпоху капитализма (60-е годы XIX века – 1917 год). – М., 1986. – С. 164-171.
 [11] Krieger V. The formation level of the Volga Germans after the population census of the year 1897, 1926, 1939. Jahrbuch für Internationale Germanistik. – XXXVI. – 2004. – № 2. – S. 35-47.
 [12] Кригер В. Особенности адаптации немецкого населения в Центральной Азии до 1917 г. // «История немцев Центральной Азии». Материалы международной научной конференции. – Алматы, 1998. – С. 35.
 [13] Кригер В. Рейн–Волга–Иртыш: Из истории немцев Центральной Азии. – Алматы: Дайк-Пресс, 2006.
 [14] Кригер В.Э. Немецкая переселенческая деревня Казахстана (на рубеже XIX–XX веков) // Советские немцы: История и современность Материалы Всесоюзной научно-практической конференции. – М., 1990. – С. 110-115.

REFERENCES

- [1] Materialy po pereselencheskomu hozjajstvu v Stepnoj i Turgajskoj oblastjah, sobrannye i razrabotannye jekspediciej po issledovaniju Stepanyh oblastej. Akmolinskaja oblast'. Akmolinskij uезд. Т. Р. SPb., 1907.
 [2] Koshman T.V. Nemeckoe naselenie stepnogo kraja v konce XIX-nachale XX vv. // «Istorija nemcev Central'noj Azii». Materialy mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii. Almaty 1998. S. 31-34.
 [3] Krieger V.Je. Social'no-jekonomicheskoe razvitie nemeckoj pereselencheskoj derevni Kazahstana (dorevoljucionnyj period): Avto-ref. ... kand. istor. nauk. Alma-Ata, 1991. S. 14-15.
 [4] Vibe P.P. Pereselenie nemcev-kolonistov v Stepnoj kraj v konce XIX – nachale XX vv. (na primere Akmolinskoj i Semipalatinskoj oblastej) // «Istorija nemcev Central'noj Azii» Materialy mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii. Almaty, 1998. S. 19-30.
 [5] Alekseenko N.V. Statisticheskie istochniki po demografii Kazahstana. – Ust'-Kamenogorsk, 1999.
 [6] Alekseenko A.N. Po: Pervaja Vseobshhaja Perepis' naselenija Rossijskoj imperii, 1897.
 [7] Obzor Akmolinskoj oblasti za 1914 god. Omsk: Izd. Omskogo stat. kom., 1915. – 78 s.
 [8] Gerhard Fast: In den Steppen Sibiriens. Rosthern, 1957. S. 144.
 [9] Freie Flur. Deutscher Bauernkalender. Pokrowsk, 1927. S.127.
 [10] Bekmahanova N.E. Mnogonacional'noe naselenie Kazahstana i Kirgizii v jepohu kapitalizma (60-e gody XIX veka – 1917 god). M., 1986. S. 164-171.
 [11] Krieger V. The formation level of the Volga Germans after the population census of the year 1897, 1926, 1939. Jahrbuch für Internationale Germanistik. XXXVI. 2004. № 2. S. 35-47.
 [12] Krieger V. Osobennosti adaptacii nemeckogo naselenija v Central'noj Azii do 1917 g. // «Istorija nemcev Central'noj Azii». Materialy mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii. Almaty, 1998. S. 35.
 [13] Krieger V. Rejn–Volga–Irtys: Iz istorii nemcev Central'noj Azii. Almaty: Dajk-Press, 2006.
 [14] Krieger V.Je. Nemeckaja pereselencheskaja derevnja Kazahstana (na rubezhe XIX–XX vekov) // Sovetskie nemcy: Istorija i sovremennost' Materialy Vsesojuznoj nauchno-prakticheskoj konferencii. M., 1990. S. 110-115.

ПЕРЕСЕЛЕНИЕ НЕМЦЕВ В КАЗАХСТАН (КОНЕЦ XIX – НАЧАЛО XX вв.)

Т. А. Апендиев

Ведущий специалист НАН РК, PhD докторант Института истории имени Ч. Ч. Валиханова

Ключевые слова: Казахстан, немцы, этносы, Россия, переселение, Поволжье, демография, немецкая культура.

Аннотация. В статье рассматривается история переселения в Казахстан представителей немецкого этноса в период с конца XIX века по 1917 год. Представители немецкого этноса в указанный период расселились в разных регионах Казахстана. Одной из основных причин переселения немецкого этноса послужило начало Первой мировой войны. Переезд немцев в Казахстан стал одной из причин создания новых сел и населенных пунктов. Местное население с уважением приняло переселенцев, оказывая им при этом посильную помощь в обустройстве. Прочно осев на казахской земле и тесно общаясь с местным казахским населением, немцы сформировали свое хозяйство и быт, при этом строго придерживались своей религии и культуры. В результате после Октябрьской революции в XX веке немцы составили самый крупный по численности этнос в Казахстане. В статье приводятся результаты исследований причин переселения немцев в Казахстан, места их расселения, их социальные и бытовые условия, хозяйственная деятельность, история их религии и культуры.

Поступила 05.05.2016 г.

**Publication Ethics and Publication Malpractice
in the journals of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan**

For information on Ethics in publishing and Ethical guidelines for journal publication see <http://www.elsevier.com/publishingethics> and <http://www.elsevier.com/journal-authors/ethics>.

Submission of an article to the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan implies that the described work has not been published previously (except in the form of an abstract or as part of a published lecture or academic thesis or as an electronic preprint, see <http://www.elsevier.com/postingpolicy>), that it is not under consideration for publication elsewhere, that its publication is approved by all authors and tacitly or explicitly by the responsible authorities where the work was carried out, and that, if accepted, it will not be published elsewhere in the same form, in English or in any other language, including electronically without the written consent of the copyright-holder. In particular, translations into English of papers already published in another language are not accepted.

No other forms of scientific misconduct are allowed, such as plagiarism, falsification, fraudulent data, incorrect interpretation of other works, incorrect citations, etc. The National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan follows the Code of Conduct of the Committee on Publication Ethics (COPE), and follows the COPE Flowcharts for Resolving Cases of Suspected Misconduct (http://publicationethics.org/files/u2/New_Code.pdf). To verify originality, your article may be checked by the Cross Check originality detection service <http://www.elsevier.com/editors/plagdetect>.

The authors are obliged to participate in peer review process and be ready to provide corrections, clarifications, retractions and apologies when needed. All authors of a paper should have significantly contributed to the research.

The reviewers should provide objective judgments and should point out relevant published works which are not yet cited. Reviewed articles should be treated confidentially. The reviewers will be chosen in such a way that there is no conflict of interests with respect to the research, the authors and/or the research funders.

The editors have complete responsibility and authority to reject or accept a paper, and they will only accept a paper when reasonably certain. They will preserve anonymity of reviewers and promote publication of corrections, clarifications, retractions and apologies when needed. The acceptance of a paper automatically implies the copyright transfer to the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan.

The Editorial Board of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan will monitor and safeguard publishing ethics.

Правила оформления статьи для публикации в журнале смотреть на сайте:

www.nauka-nanrk.kz

<http://www.bulletin-science.kz/index.php/ru/>

Редакторы *М. С. Ахметова, Д. С. Аленов*
Верстка на компьютере *Д. Н. Калкабековой*

Подписано в печать 24.05.2016.
Формат 60x881/8. Бумага офсетная. Печать – ризограф.
11,5 п.л. Тираж 2000. Заказ 3.